

V zbirki SLOGI - Gledališki muzej se je v zapuščini igralca, režiserja in scenografa Vala Bratine (1887-1954) ohranila obsežna mapa njegovih arhitekturnih načrtov in skic za gradnjo delavskih ter amaterskih gledaliških dvoran in odrov v Ljubljani, Kočevju ter na slovenskem podeželju. Hkrati se je ohranilo tudi nekaj njegovih scenskih osnutkov za amaterske predstave. Obsežno gradivo je bilo do zdaj neznano in neraziskano, zato se je bilo treba najprej lotiti osnovnega razpoznavanja posamične skice, tlorisa in povezave z že definiranim in podpisanim gradivom v isti mapi ter z zapisi v virih, hkrati pa tudi povezave in primerjave z zgrajenimi, še obstoječimi gledališkimi objekti.

Med pregledanimi načrti izstopajo obnova oziroma preureditev odra Sokolskega doma v Zagorju, odra Enotnih sindikatov v Ljubljani, Sindikalnega odra v Trbovljah, odra v Šeškovem domu v Kočevju, načrt za pročelje in oder Doma kulture v Hrastniku ter arhitekturni projekt za celotno stavbo, dvorano in oder Društvenega doma v Štorah. Kot se je izkazalo, je za obnovo odrov moral sam osnovati gradbene standarde, saj jih je Ljudska prosveta, ki je bila za to zadolžena, določila šele leta 1951. Hkrati je z obliko naturalističnega, škatlastega odra s kulisami, ki ga je osnoval po lastnih proporcih, temelječih na evropskih zgledih, postavil temelje povojnim amaterskim odrom.

V prispevku smo poskušali zajeti prav to, do zdaj še nepopisano obdobje delovanja Vala Bratine na delavskih in amaterskih odrih na Slovenskem od konca druge svetovne vojne do njegove smrti leta 1954.

Ključne besede: Valo Bratina, amaterski oder, gledališče, scenografija, gledališka arhitektura, amaterska predstava

Umetnostna zgodovinarka mag. Ana Kocjančič (1977) je končala podiplomski študij (Oddelek za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2006) na temo *Scenografija v slovenskih dramskih gledališčih med obema vojnama (1918-1941)*. Raziskuje zgodovino slovenske scenografije, njeno povezavo z razvojem slovenske likovne umetnosti in vplive evropskih gledaliških gibanj ter evropske likovne umetnosti na njen razvoj. Je avtorica obsežne monografije *Prostor v prostoru: scenografija na Slovenskem od 17. stoletja do leta 1991*, istoimenske razstave in člankov ter televizijskih in radijskih oddaj o razvoju slovenske scenografije.

ana.kocjancic77@gmail.com

Valo Bratina: arhitekturno in scenografsko delo za ljudske in delavske odre (Hrastnik, Zagorje, Trbovlje, Kočevje, Štore, Duplica, Ljubljana [Moste, Bežigrad])

Ana Kocjančič

Zapuščina Vala Bratine

Igralec, režiser in scenograf Valo Bratina (1887–1954) je po upokojitvi (1946)¹ deloval v okviru amaterske dejavnosti društev.² Glede na ohranjeno gradivo v Bratinovi zapuščini lahko na njegovo povojno obdobje gledamo z nove perspektive. Zadnji ohranjeni načrt, ki ga hrani SLOGI – Gledališki muzej, namreč nosi datum 17. junij 1954, ko je snoval novo podobo odra Svobode za Bežigradom v Ljubljani. Datum potrjuje, da je ostal vpet v gledališko ustvarjanje vse do svoje smrti.³

Ta odlični igralec, režiser in po sodobnih konstruktivističnih smernicah zgledujoči se scenograf se je po drugi svetovni vojni prelevil v natančnega arhitekta in snovalca novih sindikalnih, amaterskih in ljudskih odrov ter sindikalnih domov na Slovenskem. V zapuščini so se ohranili:

- načrti za obnovo odra Ljudske prosvete Ježica v Ljubljani (zadnji ohranjeni načrt z dne 12. 11. 1946, izvedeno 1947);
- predlogi za preureditev odra Sokolskega doma v Zagorju (ohranjeni načrti iz aprila do junija 1947);
- načrti za obnovo/preureditev odra Enotnih sindikatov v Ljubljani (danes Sindikalna dvorana Ljubljana, Miklošičeva cesta 22, zadnji ohranjeni načrt z dne 25. 5. 1947, izvedeno novembra 1947);
- načrti za obnovo/preureditev Sindikalnega odra v Trbovljah (danes Društveni dom

¹ Bratina se je prvič upokojil leta 1946, nato pa upokojitev začasno prekinil in postal upravnik gledališča v Celju. Tudi tam je v tem času moderniziral oder. Leta 1949 se je dokončno upokojil.

² Skromne informacije o Bratinovem gledališkem delu po drugi svetovni vojni na delavskih odrh so zapisane v *Novem Slovenskem biografskem leksikonu*: Bandelj, S. »Bratina, Valo (1887–1954)«. *Novi Slovenski biografski leksikon*, www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi148120/#novi-slovenski-biografski-leksikon.

³ Valo Bratina je umrl 6. julija 1954.

Trbovlje, zadnji ohranjeni načrt z dne 14. 7. 1947, izvedeno leta 1950);

- načrti za ureditev društvene dvorane za kino in odra v Dolu pri Hrastniku (zadnji ohranjeni načrt z dne 30. 7. 1947, izvedeno aprila 1949);

- predlog za aranžma odra v Tovarni pohištva v Duplici (zadnji načrt iz avgusta 1947);

- načrti za obnovo/preureditev odra Šeškovega doma v Kočevju (danes Pokrajinski muzej Kočevje, načrti iz junija do septembra 1947, izvedeno septembra 1947);

- predlogi za preureditev odra in dvorane t. i. rajonskega gledališča v Mostah v Ljubljani⁴ (zadnji načrt z dne 12. 1. 1948);

- načrti za oblikovanje pročelja in odra Fiskulturnega doma oz. Doma kulture v Hrastniku (zadnji načrt z dne 25. 5. 1948, slovesno odprtje doma 18. 9. 1948);

- načrti za gradnjo Društvenega doma v Štorah (zadnji ohranjeni načrt z dne 10. 4. 1948, slovesno odprtje doma 19. 11. 1953);

- predlogi za gledališko dvorano Zavarovalnega zavoda v Ljubljani (zadnji načrt z dne 10. 7. 1950, ni podatkov o končni realizaciji);

- predlogi za dvorano Kina Soča (današnja dvorana mladinskega gledališča, ohranjen načrt z dne 19. 3. 1954);⁵

- predlogi za obnovo odra Svobode za Bežigradom (nedatiran načrt).⁶

S seznama je razvidno, da je bil Bratina večinoma zadolžen za obnovo že obstoječih odrov. V devetih letih je sodeloval pri vsaj dvanajstih tedaj izredno pomembnih gledališko-političnih gradbenih projektih. Nekateri med njimi so doživeli obnovo pod njegovo taktirko, za druge žal ni bilo mogoče ugotoviti, ali so bili sploh izvedeni.

Po drugi svetovni vojni je jugoslovanska politika spodbujala amatersko delovanje na področju izobraževanja, gledališča in kulture. V krepitvi kulture med delavskim ljudstvom so videli pomembno sredstvo za gospodarski in politični uspeh: »Brez primerne kulture doma ni mogoče dobrega in intenzivnega političnega, sindikalnega in kulturo-prosvetnega dela. Od izobrazbe in kulturno-prosvetnega dela so pa odvisni uspeh na gospodarskem in političnem polju« (Svetek 14).

Tako so v vseh večjih krajih na Slovenskem ustanovili prosvetne svete, katerih naloge so bile obnova porušenih in opustošenih kulturnih domov, ustanavljanje

4 Bratina ga poimenuje »rajonski dom«. Morda je šlo za stari sokolski dom v Mostah.

5 Do sedaj mi ni uspelo najti ničesar glede Bratinovega udejstvovanja pri obnovi tega odra. Ker je bila na enem izmed načrtov skicirana tlorisna postavitev ene izmed predstav, je mogoče, da si je Bratina tloris odra izrisal, da bi na njem lažje uprizoril eno izmed predstav Do sedaj mi.

6 "Glej opombo 5."

dramskih, pevskih in drugih kulturnih skupin ter organizacija dopolnilnega šolanja mladine. Prvi kongres Ljudske prosvete Slovenije je bil marca 1947 (Gabrič 289), kar se ujema z datumi prvih načrtov obnove odrov in dvoran v ohranjeni Bratinovi zapuščini. Njegovo arhitekturno gledališko snovanje po drugi vojni je bilo vsekakor del vsesplošne politične in družbene vneme po obnovi in ustanavljanju novih ljudskih in delavskih odrov.

Kot pomemben gledališki ustvarjalec časa med obema vojnoma je Bratina postal ključna oseba za obnovo podeželskih odrov. Pri tem je treba poudariti, da je dobival naročila za gradnjo, a brez vzpostavljenih standardov. Te je moral sestaviti in zapisati sam. Odre in stavbe je dobil v obnovo v izredno slabem stanju. Nekatere je moral zgraditi povsem na novo. V zapuščini so se ohranili številni sezname in skice z natančnimi izmerami različnih odrov podeželskih kulturnih domov in velikosti odrskih odprtín.

Na seznamu, ki nosi opombo »Imaginarne odprtine odrov; I. serijo predlaga arh. Ernest Franz, II. Valo Bratina; 25. III. 1948.«,⁷ je za primerjavo predlaganim meram podeželskih odrov zapisal velikosti poklicnih: odra ljubljanske Drame, Opere in Pariške opere.⁸ Omenjen je torej tudi Ernest Franz, zato lahko sklepamo, da mu je pri vzpostavitvi prvih standardov poročcev delavskih in ljudskih odrov pomagal prav ta ljubljanski arhitekt in scenograf. Hkrati pa si je, kot kažejo zapiski, pomagal tudi s tujimi gledališko-tehničnimi priročniki.⁹

Šele leta 1951 je Ljudska prosveta sprejela natančne standarde za gradnjo ljudskih in delavskih odrov ter jih objavila v *Koledarju Prešernove knjižnice* (Horvat 239–45). Zapisali so, da mora imeti ljudski oder vsaj šest metrov široko odprtino, da bi bilo pri straneh dovolj prostora za nameščanje kulis, in da mora biti vsaka dvorana najmanj devet metrov široka. Objavili so celo tabelo z merami ter ustvarjalcem svetovali tri različne tipe ljudskega odra: malega, srednjega in velikega. S tem so želeli olajšati medsebojna gostovanja igralskih družin in omogočiti centralno izdelavo kulis po notnih merah (prav tam 242).

Med Bratinovimi načrti izstopa šest večjih projektov: obnova oziroma preureditev odra Sokolskega doma v Zagorju, odra Enotnih sindikatov v Ljubljani, Sindikalnega odra v Trbovljah, odra v Šeškovem domu v Kočevju, načrt za pročelje in oder Doma kulture v Hrastniku ter arhitekturni projekt za celotno stavbo, dvorano in oder Društvenega doma v Štorah.

⁷ Zapuščina Vala Bratine, Ikonoteka SLOGI – Gledališki muzej.

⁸ Pariško opero imenuje z izrazom »Velika opera v Parizu«.

⁹ V zapiskih izrecno navaja delo: Engel, Alfred von. *Bühnenbeleuchtung: Entwicklung und neuester Stand der lichttechnischen Einrichtungen an Theaterbühnen*. Hachmeister & Thal, 1926.

Kot kaže, je Bratina za načrtovanje novih in obnovljenih odrov izdelal osnovne standarde – šablono, ki jo je nato prilagajal glede na proporce posamezne dvorane in obstoječega odra. Med gradivom se je celo ohranila osnovna papirna šablona za risanje odrskih tlorisov. Čeprav so bile mere odrov različne in se skladajo s prej omenjenim ohranjenim Bratinovim seznamom,¹⁰ pa je določene odrske elemente in opremo le poenotil. Tako je vsak njegov oder imel osnovno opremo: glavni zastor, okvirni kulisi (levo in desno) na tečajih, pomožno zaveso (ki je služila tudi kot sofita; s potegnitvijo navzgor), nevtralnno draperijo z razgibom na desno in levo ter potegom navzgor, pomični krožni horizont (v smeri gibanja naprej in nazaj) ter galerijo. Prav tako je za vsak obnovljen ali nov oder sestavil natančen seznam najosnovnejših prizorišč oziroma kulis, ki bi jih bilo treba izdelati.

Za osnovno uprizarjanje ljudskih predstav je predlagal in izrisal naslednja prizorišča: kmečko sobo z oknom in rožo na polici (dve kulisi), lovsko sobo z obokanimi vrati (dve kulisi), meščansko sobo (dve kulisi), še eno meščansko sobo z vrati na levi strani in z rdečo zaveso na karnisi na njih (dve goli kulisi), zunanjščino kmečke hiše z obokanimi vrati (dve kulisi), bajto z oknom z nageljni na levi strani in z vrati na desni (dve kulisi) ter moderno vilo z okroglim oknom na desni in vrati (dve kulisi).¹¹ Sedem naštetih prizorišč, ki so temeljila na scenografiji naturalističnega kulisnega gledališča in so močno spominjala na predloge prizorišč iz Nollijeve *Priručne knjige za gledališke diletante*, ki je izšla v drugi polovici 19. st. (Stare 81),¹² bi torej morale zadostovati za amaterske predstave. Iz zgodovine razvoja scenografije na Slovenskem pa vemo, da so se poklicna gledališča po drugi svetovni vojni močno odmaknila od kulisnih scenografij in skušala novo podobo odra oblikovati po novih principih tako imenovane plastične scenografije (Kocjančič, *Prostor II* 16–20).

Poleg tega je Bratina natančno zapisal in izrisal tudi vse v zvezi z oblikovanjem posameznih kulis in njihovim številom, naredil načrte za montažo električne napeljave, montažo glavnega zastora in montažo krožne nevtralne draperije, natančno narisal in opisal različne odrske naprave in njihove dele, na primer načrte za reflektorje, za senčnike ob žarnicah, stebričke in tečaje za okvirne kulise, pa tudi vijake in karabine za potege. Pri skici za montažo krožne nevtralne draperije je dodal navodilo: »Nosilec montaže mora segati v pročelne stene, da se skrrije vsa draperija za okvirno kuliso.«¹³ Izdelal je natančne načrte za lučni park in podal seznam reflektorjev. Za oder v Hrastniku se je ohranilo naročilo za nakup reflektorjev: »3 komadi za razsvetlavo

10 Širina odrske odprtine za oder Enotnih sindikatov v Ljubljani in Zagorju je 5,60 metra, za Hrastnik 5,66 metra, za Šeškov dom v Kočevju 7,62 metra in za Trbovlje 7,75 metra.

11 Seznam je ohranjen v zapuščini Vala Bratine in ga hrani Ikonoteka SLOGI – Gledališki muzej.

12 Seznam je podoben zapisom v Nollijevi knjigi, čeprav je že leta 1939 izšla tudi knjiga Jožeta Borka, ki ustvarjalcem amaterskih predstav predlaga čisto drugačne, sodobnejše, abstraktne in avantgardne prijeme v scenografiji. Glej: Borko, J. *Osvobojeno gledališče*. Oder, 1939. In tudi: Kocjančič, A. *Prostor v prostoru: scenografija na Slovenskem od 17. stoletja do leta 1991. Prvi del*. Dokumenti Slovenskega gledališkega inštituta, letn. 55, št. 99, Slovenski gledališki inštitut, 2018, str. 15–17 in 23–24.

13 Na načrtih v Bratinovi zapuščini, hrani SLOGI.

v dvorani s stropa, 1 komad za osvetlitev predodra, 3 komadi za oder (neposredno za proscenijem; levo, desno in v sredi), štirje za oder izza kulis, dva iz dvorane pred odrom, levo, desno in na tleh za balet).«¹⁴ Zraven je dodal opombo, da tri reflektorje že ima in jih potrebuje še deset.

Načrti za Sokolski dom, Zagorje

Kolikor lahko razberemo iz dnevnega časopisja, je Bratina sodeloval kot scenograf pri nekaterih predstavah Sokolskega doma v Zagorju že leta 1941. Ohranili sta se kritiki za predstavo *Uježa*¹⁵ in za *Veselo božjo pot* Petra Roseggerja, slednjo so igrali med 15. in 19. marcem 1941. V eni izmed njih je zapisano, da je Bratina »izdelal načrt scenerije, ki popolnoma ustreza umetniškim in estetskim zahtevam ter je v skladu z okoljem igre«. ¹⁶ Kot izvemo iz zapisa v Slovenskem narodu, pa je bil takrat na novo preurejen tudi oder, ki je »[p]okazal vso svojo uporabnost« (»Iz Zagorja« 4). Pa tudi: »Po zasnutkih gledališkega praktika in igralca ljubljanske drame g. Vala Bratine, ki je bil ves čas v neprecenljivo pomoč, je bil star in docela neuporaben oder preurejen v smislu polkrožnega ozadja z zavesami tako, da omogoča najsmotrnejšo uporabo z najmanjšim številom kulis. Prav tako je za to predstavo uporabil osnutke za trinajst slik, med njimi dvanajst povsem različnih prizorišč« (prav tam).

Žal v ohranjeni zapuščini ni načrta, ki bi nosil letnico te preureditve odra.

Po drugi svetovni vojni, med katero so bile uničene ali poškodovane številne zgradbe sokolskih in kulturnih domov, so Bratino očitno spet povabili k sodelovanju oziroma k obnovi Sokolskega odra v Zagorju. Ohranilo se je namreč osem načrtov za njegovo obnovo, datiranih od aprila do junija 1947. O tem, ali so bili načrti te njegove druge obnove tudi kdaj realizirani, žal ni dokončnega potrčila. Časopis Zasavski udarnik ob neki predstavi leta 1948 piše, da je oder v slabem stanju, čeprav sta bila sicer razdejana dvorana in oder prvo sezono po vojni sodobno preurejena (B., »Igralska« 7). Kasneje najdemo v njem tudi poročilo, da je bila med letoma 1949 in 1950 na Sokolskem odru uprizorjena le ena igra in oder »skrajno zanemarjen« (»Živahno« 4). Ker se v časopisju še leta 1951 (pa tudi kasneje) pojavljajo različne pobude, da bi oder obnovili (prav tam),¹⁷ in celo odločitev, da bi v Zagorju zgradili novi prosvetni dom (»V Zagorju« 3), lahko sklepamo, da so Bratinovi predlogi za preureditev Sokolskega odra iz leta 1947 ostali le na papirju.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Neznano besedilo.

¹⁶ Nedefiniran časopisni izrezek v zapuščini Vala Bratine. V njem je tudi zapisan stavek »Oglejte si tozadevne osnutke, razstavljene v trgovinah« (Ikonoteka SLOGI – Gledališki muzej), ki priča, da so Bratinove scenske osnutke tudi razstavili v eni izmed izložb tamkajšnjih trgovin.

¹⁷ Leta 1951 pa si je tamkajšnja dramska sekcija »Vesna« zadala nalogo, da obnovi gledališko življenje v Zagorju, kar so zapisali z besedami: »Mnogo je bilo truda, da se uredi oder in vse drugo.«

Predlog za preureditev odra Enotnih sindikatov, Ljubljana

V Bratinovi zapuščini je o obnovi odra Enotnih sindikatov v Ljubljani ohranjena popolna dokumentacija, ki jo je snovalec predložil glavnemu odboru te ustanove. Med drugim so se ohranila tudi pisna pričevanja o naročilih potrebne opreme in celo njegov pisni predlog odboru za preureditev odra. Ta je še posebej zanimiv, saj v njem zapiše, da je oder precej zanemarjen, da je treba odstraniti nepotrebno navlako, da je treba očistiti škripčevje in druge železne naprave ter da je treba ohraniti in očistiti stare zavese in kulise. Kot novost med drugim svetuje dvignjen krožni horizont, da ima gledalec čistejšo odrsko sliko, in nakup novega horizonta, ki mora biti iz platna ali kontenine sivo modre barve, pa tudi 78 m² temno modrega žameta za pomožno zaveso s soffito za nevtralnimi okvirjem. Prav tako svetuje, da bi prebili odrska tla, da bodo služila za hitre spremembe kulis in hkrati kot pogrezalo. Med zapiski je tudi posebej podčrtan Bratinov nasvet: »Nastaviti energičnega tovariša (ki ima smisel za tehnično in estetično plat odra) kot gospodarja s polno odgovornostjo. Prideliti mu je še dva do štiri pomožne odrske delavce rokodelce (mizar, tapetnik, ključavničar, električar), ki naj bodo kolikor mogoče stalni, da se privadijo odru in njegovim posebnostim, ker le tako je mogoče doseči brezhibno tekočo prireditev v tehničnem oziru« (Bratina).

Obnova/preureditev sindikalnega odra, Trbovlje

Tudi pri obnovi sindikalnega odra v Trbovljah je uporabil obliko odra in določil njegovo višino in širino v skladu s svojimi že navedenimi standardi ter dodal osnovno odrsko opremo: glavni zastor, okvirni kulisi, pomožno zaveso, nevtralno draperijo, premični krožni horizont in galerijo. Zasavski časopis poroča, da so oder Društvenega doma leta 1948 začeli renovirati in da se veselijo novega poslopja, kjer bo na »[r]azpolago prostoren in upajmo tudi moderen oder« (P, »Sindikalno« 3). O obnovi pa so zapisali:

V prvi vrsti se je podrobno obravnavalo vprašanje obnove odra in dvorane v Delavskem domu, kjer ima sedaj gledališče svoj prostor. Po pregledu vseh načrtov in predlogov se je usvojil minimalni program, in sicer preslikanje dvorane in delna preureditev odra. Oder je res v takem stanju, da je preureditev nujno potrebna. Z oziroma na nizke zneske, ki so na razpolago v te svrhe, se bo položil na odru nov pod, razširila in zvišala se bodo vrata iz odra v zadnje prostore, preuredila se bo električna napeljava in razsvetljava in na novo zgradil polkrožni proscenij. S temi deli se bo oder vsaj delno usposobil za inscenacijo in igranje težjih del, ki si jih naše občinstvo želi. (prav tam).

Pa vendar je pri obnovi očitno prišlo do prekinitve, saj je bila dvorana Društvenega doma obnovljena šele leta 1950.¹⁸

¹⁸ Dve leti kasneje so stavbo preimenovali v Dom svobode in pod tem imenom jo poznamo še danes.

Obnova/prenova odra v Šeškovem domu, Kočevje

Nekdanji sokolski dom v Kočevju, današnji Šeškov dom, je bil med drugo svetovno vojno hudo poškodovan. Po prvi obnovi, pri kateri so sodelovali kar domačini, so ga že leta 1946 uredili tako, da so na njegovem odru in v dvorani lahko postavili prve prireditve, in ga tudi preimenovali v Šeškov dom prosvete (S., »Šeškov« 6). V Kočevju je torej Bratina leta 1947 prejel v obnovo precej večji in globlji oder, ki pa ga je opremil po svojih merilih: dodal je novo železno zaveso, glavni zastor, nožno luč na rampi, okvirni kulisi, preklado, pomožno zaveso, kombinirano s soffito, štiri krila nevtralne draperije ter pomični krožni horizont. Obnovo je dovršil še v istem letu. Ohranili so se namreč scenski tlorisi za vsa štiri prizorišča Cankarjevih *Hlapcev*, zapis vlog ter seznam vaj predstave iz leta 1947, ki jih je isto leto na tem odru uprizoril s hišno amatersko skupino. Predstavo je postavil v škatlast kulisni prostor, ki ga je, kot je bilo značilno za njegove scenografske postavitve na poklicnih odrih v času med obema vojnama, zasukal za 45 stopinj (Kocjančič, »Različne« 81–96).

Predlog za novo pročelje in obnova odra v Domu kulture, Hrastnik

Leta 1948 je prejel naročilo za obnovo pročelja in odra Doma kulture v Hrastniku z željo naročnikov, da bi bila dvorana večnamenska in primerna za kinodvorano. Od tega obsežnega arhitekturnega projekta se je v Bratinovi mapi ohranilo mnogo skic, načrtov in detajlnih študij posamičnih arhitekturnih elementov, ornamenta dvorane, celo podob luči. Med njimi tudi načrti zunanjščine celotne stavbe in njen tloris z ostalimi prostori. Posebej zanimiv je Bratinov predlog za novo pročelje doma. Zamislil si je namreč devet stebrov v polkrogu, ki naj bi simbolizirali devet starogrških mitoloških muz, pokroviteljic znanosti in umetnosti. Na eni izmed skic je poleg pročelja navedel tudi njihova imena. Natančno je torej izrisal celotno opremo za novo dvorano doma in njegovo pročelje. Novo dvorano tako imenovanega Fiskulturnega doma so odprli 24. septembra 1948 in jo proslavili s Tednom kulture v Hrastniku. O dogodku je domači časnik zapisal:

Z deli na renoviranju odra smo pričeli že v februarju leta 1947, in sicer na pobudo »Sindikalnega gledališča Hrastnik«, katerega člani so takoj ob pričetku dela po osvoboditvi uvideli, da na golem in razdrapanem odru, kakršnega je zapustil okupator, ni mogoče vršiti tistega kulturnega dela, ki ga današnji čas zahteva od naših gledališč. V svrhu izdelav načrtov za renoviranje odra je Sindikalno gledališče Hrastnik pridobilo gledališkega strokovnjaka tov. Valo Bratino iz Ljubljane, ki se je z vso vnemo lotil naloge. V tem obdobju smo kupili nov zastor, napravili predoder in na novo uredili prostor za orkester. Delo je na to, zaradi nerazumevanja nekaterih odločilnih faktorjev, začasno zastalo in je ponovno oživelo, ko se je za stvar zavzel Krajevni ljudski odbor Hrastnik. (V., »Teden« 3)

Pa tudi: »Prvotna zamisel – renoviranje odra – se je pozneje razširila tako, da je sedaj celoten dom popolnoma obnovljen« (prav tam), kar daje slutiti, da prvotno naročilo ni obsegalo obnove celotnega poslopja.¹⁹ Po odprtju so sledili hrastniški kulturni dnevi, na katerih sta nastopila tudi Pia in Pino Mlakar z baletom *Mala balerina*, ki sta ga po uspeli premieri na odru ljubljanske Opere (27. 9. 1947, scenograf Vladimir Žedrinski) izvajala tudi po drugih slovenskih odrih.

S hrastniško gledališko skupino je Bratina kasneje sodeloval tudi kot scenograf. Leta 1949 je uprizoril Kreftove *Celjske grofe*. Kot je zapisala kritika, se je režiser in scenograf »[p]otrudil, da bi čim verneje priklical na oder vzdušje srednjeveškega življenja, kar se mu je v veliki meri posrečilo« (»Hrastniška« 7).²⁰ S predstavo so nato gostovali v Litiji in okolici. Hkrati pa so Bratino angažirali tudi kot snovalca nove kinodvorane v Dolu pri Hrastniku. Ta je slavnostno odprtje doživela 10. aprila 1949. Ob odprtju so predvajali prvi jugoslovanski film *Slavica* (»Na Dolu« 3).

Postavitev Društvenega doma, Štore

Leta 1948 je dobil naročilo za postavitev Društvenega doma v Štorah. Pobudo so dali Železarna Štore in občani, podprl pa jo je tedanji minister težke industrije Franc Leskošek. Bratina je naredil številne arhitekturne načrte in risbe tako za pročelje kot tudi za dvorano z odrom in druge prostore: skladišče, kuhinjo, jedilnico, prostor za igralce in prostor za blagajno. Nad odrom je načrtoval visok odrski stolp, ki je poudarjen krasil zunanjo podobo stavbe in močno razgibal sicer pravokotno obliko stavbnega telesa. Celota Društvenega doma je na zunaj delovala kot obris cerkve. Glavni vhod v dom in dvorano je krasilo s stebriščem poudarjeno polkrožno stopnišče. Kot je zapisano v poročilih tistega časa, so imeli kar precej težav pri gradnji in opremitvi doma, a tudi tu, kot že prej drugje, so na pomoč priskočili domačini in kar sami opravili določena gradbena in električna dela. Časnik je zapisal: »Končno smo dobili Kulturni dom, na katerega smo lahko ponosni« (Svetek 14). Na dan slovesnega odprtja, 19. decembra 1953, ki mu je prisostvoval sam podpornik ideje Franc Leskošek in na katerem so razvili društveni prapor Svobode, je bil dom še v »surovem stanju« in neopremljen (prav tam). Dokončana sta bila le dvorana in oder.

¹⁹ Denarja za obnovo je tudi tu očitno primanjkovalo, zato so nekatere zapletene naprave in reflektorje ter mehanizacijo odra domačini izdelali kar sami doma.

²⁰ Hrastniška gledališka skupina je s Kreftovimi *Celjskimi grofi* tudi tekmovala. To dramsko igro so sicer amaterska gledališča v tem času pogosto uprizarjala. Tako jih je SKUD Lojze Hohkraut v režiji Milka Raka uprizoril maja 1950 v Trbovljah. Glej: »Kreftovi ‚Celjski grofje‘ v Trbovljah.« *Zasavski udarnik*, letn. 3, št. 18, 1950, str. 7. Predstavo so ponovili 16. septembra 1950 ob odprtju novega Doma kulture v Trbovljah. Glej: »Otvoritev ‚Doma kulture‘ v Trbovljah.« *Zasavski udarnik*, letn. 3, št. 38, 1950, str. 3.

Preostali Bratinovi projekti za amaterske odre

Med gradivom v Bratinovi zapuščini so ostali še številni drugi projekti, na primer obnova območnega odra v Mostah v Ljubljani in dvorane Zavarovalniškega zavoda v Ljubljani. Med njimi najdemo nekaj odrskih načrtov (za oder Svobode za Bežigradom in za oder Kina Soča), za katere ni popolnoma jasno, ali je šlo za Bratinove predloge za modernizacijo odrov ali zgolj za skice, s katerimi si je pomagal pri uprizoritvah amaterskih predstav, saj je na teh odrih deloval tudi kot režiser in scenograf.

V zadnjih letih pred smrtjo je nekaj predstav uprizoril s skupino SKUD Tine Rožanc iz Ljubljane. Kot natančen popisovalec nam je zapustil bogato zapuščino tedanjega pristopa k vajam, režiji pa tudi scenografiji. V zapiskih večkrat omeni, da za uprizoritve amaterskih skupin ni bilo veliko finančnih sredstev, kar ga je še posebej prizadelo predvsem pri oblikovanju scenskega ozadja. Ob tem se je marsikdaj moral prilagoditi zmogljivostim in tehnični opremljenosti posameznega odra.²¹ Ohranjeni scenski osnutki za predstavo Nestroyevih *Utopljenec* (premiera 28. februarja 1952, SKUD Tine Rožanc), kjer je bil tudi režiser, pa kažejo, da je ne ozirajoč se na težave svoj scenografski kanon prenesel tudi na amaterske odre. Škatlasti kulisni prostor je večinoma razbil s posamičnimi scenskimi elementi: ograjami, zavesami, stopniščem, monotonost prizorišč pa obarval s številnimi barvnimi rekviziti.

Sklep

Bratina je bil pomemben snovalec podobe amaterskih gledaliških odrov pa tudi predstav v prvem desetletju po drugi svetovni vojni. Izkazal se je za natančnega načrtovalca in graditelja, a v povojnem času, ko je na poklicnih odrih prevladala t. i. plastična scenografija, tudi kot malce nazadnjaški snovalec odrskih prostorov in scenografije. Za zgled je vzel kulisno, škatlasto prizorišče, ki ga je kot režiser in scenograf medvojnega obdobja tudi sam uporabljal, čeprav so ga naši poklicni odri začeli opuščati že v tridesetih letih 20. stoletja in je novi čas težil h gradnji tridimenzionalnih ter abstraktnih prizorišč. Temelje amaterskih odrov je torej postavil na naturalističnem odru s kulisami, ki ga je oblikoval po enotnem konceptu: po ogledu trenutnega stanja odra je pripravil načrte obstoječega odra, osnoval predloge za njegovo novo podobo in pripravil sezname ter naročila za odrsko opremo, scenografske elemente, tehnične naprave in rekvizite. Načrte je osnoval z natančno potezo in navodili po vnaprej začrtanih standardih, ki jih je prilagajal vsakemu primeru posebej, glede na proporce odra in dvorane.

²¹ Na načrtih so ohranjeni različni stavki, ki kažejo na Bratinovo trpljenje ob delu, na primer »Sicer pa, kar sem naredil, bo plačano.« ali pa »Quo usque tandem?« ali »Quod licet Jovi, non licet bovi!«

Ohranjeno gradivo je pomembno, saj je dopolnilo že tako izjemne ustvarjalne dosežke slovenskega igralca, režiserja in scenografa Vala Bratine, ki je gledališko pot začel v Deželnem gledališču v Ljubljani (današnji operni hiši) v sezoni 1904/05, dosegel vrhunske stvaritve v času med obema vojnama tako v Ljubljani kot v Mariboru in po končani poklicni poti svoje znanje in navdušenje nad gledališkim ustvarjanjem delil s slovenskimi amaterskimi skupinami.

- B., J. »Igralska družina iz Hrastnika v Zagorju.« *Zasavski udarnik*, let. 15, št. 2, 1948, str. 7.
- Bandelj, Silva. »Bratina, Valo (1887–1954).« *Novi Slovenski biografski leksikon*, www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi148120. Dostop 16. dec. 2019.
- Borko, Jože. *Osvobojeno gledališče*. Oder, 1939.
- Bratina, Valo. »Predlogi za začasno preureditev odra v Sindikalnem domu na Miklošičevi c. v Ljubljani, Ljubljana, 3. VI. 1947.« Zapuščina Vala Bratine, Ikonoteka SLOGI – Gledališki muzej.
- Gabrič, Aleš. »Ljudska prosveta Slovenije.« *Enciklopedija Slovenije*, zv. 6, ur. Marjan Javornik, Mladinska knjiga, 1992, str. 289.
- Horvat, Božidar. »Nekaj pripomb h gradnji kulturnih in združenih domov.« *Koledar Prešernove knjižnice*, ur. Ignac Koprivec, Slovenski knjižni zavod, 1951, str. 239–245.
- Kocjančič, Ana. »Različne scenske postavitve Cankarjevih Hlapcev: (v času med obema vojnama in prva leta po drugi svetovni vojni).« *Stoletje Hlapcev: ob stoletnici krstne uprizoritve drame Ivana Cankarja Hlapci*, ur. Diana Koloini, Dokumenti Slovenskega gledališkega inštituta, letn. 56, št. 100, Slovenski gledališki inštitut, 2019, str. 81–96.
- . *Prostor v prostoru: scenografija na Slovenskem od 17. stoletja do leta 1991. Prvi del*. Dokumenti Slovenskega gledališkega inštituta, letn. 55, št. 99, Slovenski gledališki inštitut, 2018.
- . *Prostor v prostoru: scenografija na Slovenskem od 17. stoletja do leta 1991. Drugi del*. Dokumenti Slovenskega gledališkega inštituta, letn. 55, št. 99, Slovenski gledališki inštitut, 2018.
- P., J. »Sindikalno gledališče v Trbovljah v novi sezoni.« *Zasavski udarnik*, letn. 1, št. 31, 1948, str. 3.
- S., A. »Šeškov dom prosvete v Kočevju.« *Slovenski poročevalec*, letn. 7, št. 15, 1946, str. 6.
- Stare, Josip. »O napravi gledališča.« *Priročna knjiga za gledališke diletante, posebno za ravnatelje igrokazov ter prijatelje slovenske dramatike sploh*, Slovenska Talija 1, ur. Josip Noll, Ljubljana, 1868, str. 81.
- Svetek, A. »Dom kulture v Štorah.« *Kovinar*, letn. 2, št. 2, 1954, str. 14.
- V., M. »Teden kulture v Hrastniku.« *Zasavski udarnik*, letn. 1, št. 30, 1948, str. 3.
- »Hrastniška gledališka skupina je tekmovala s 'Celjskimi grofi'.« *Zasavski udarnik*, letn. 2, št. 8, 1949, str. 7.
- »Iz Zagorja – Prodoren uspeh sokolskega odra.« *Slovenski narod*, letn. 74, št. 68, 1941, str. 4.
- »Kreftovi 'Celjski grofje' v Trbovljah.« *Zasavski udarnik*, letn. 3, št. 18, 1950, str. 7.

»Na Dolu pri Hrastniku so dobili kinematograf.« *Zasavski udarnik*, letn. 2, št. 17, 1949, str. 3.

»Otvoritev 'Doma kulture' v Trbovljah.« *Zasavski udarnik*, letn. 3, št. 38, 1950, str. 3.

»V Zagorju bodo zgradili prosvetni dom.« *Zasavski vestnik*, letn. 4, št. 31, 1951, str. 3.

»Živahno delovanje amaterskega gledališča v Zagorju.« *Zasavski udarnik*, letn. 4, št. 14, 1951, str. 4.

Zapuščina Vala Bratine, Ikonoteka SLOGI – Gledališki muzej.